

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 101:2-1(27)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2026.65.1>

ТВОРЧИЙ ПІДХІД ДО СПАДКУ АРІСТОТЕЛЯ ЩОДО ПІЗНАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРИРОДИ

Наталія Анацька

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
факультет соціології і права, кафедра філософії
проспект Берестейський, 37, 03056, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3958-4093>*

Ірина Кравченко

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
факультет соціології і права, кафедра філософії
проспект Берестейський, 37, 03056, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-2582-444X>*

Наталія Франко

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
факультет соціології і права, кафедра філософії
проспект Берестейський, 37, 03056, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-1145-7220>*

У представленому дослідженні висвітлено філософський спадок Арістотеля щодо розуміння ним натурфілософії і його вплив на становлення європейської філософії, культури, науки, адже розв'язок відносин «людина – природа» відповідає за вдосконалення самої людини, її творчих здібностей.

Необхідно зауважити, що практика повсякденного життя збагачувала знання людей про природу, які на ранніх етапах були досить стихійними, але з часом поступово збагачувалися практичним досвідом. Утім своєрідність натурфілософії античності полягала в тому, що в основі її була космологічна ідея гармонії людини та природи – «мікрокосма» та «макрокосма». Такий зв'язок людини з природою описав у своїх творах Арістотель.

Слід зазначити, що за часи античності було зібрано велику кількість натурфілософських знань, які досліджували широкий спектр проблем. Систематизував ці знання Арістотель, а тому його творчий спадок охоплює безліч галузей знань. Великою заслугою Арістотеля було створення понятійного апарату для вивчення філософії, а отже, і для глибокого пізнання, і розуміння природи. Тож ми підходимо до вивчення творчого спадку Арістотеля з позицій сучасного його розуміння.

Зроблено висновок, що Арістотель дає визначення природи як початку руху і таким чином започатковує природознавство, формуючи новий напрям у натурфілософії. Філософія природи Арістотеля щодо вивчення процесу виникнення космосу – космології пояснюється змішуванням п'яти стихій: води, землі, вогню, повітря, ефіру. Його вчення про те, що у центрі Всесвіту знаходиться Земля, навколо якої розташовані сфери, отримало визнання на багато століть, а в європейській науці затвердилися чіткі знання про геоцентричну будову Всесвіту.

У результаті визначено, що надзвичайно важливим є те, що знання Арістотеля про природу стали систематизованими і протягом тисячоліть служили розвитку та творчому викладу філософії природи. Проте прогресивний розвиток сучасного суспільства, його соціального життя залежить від рівня загальної культури, моральних якостей і найбільше – від загальноосвітньої підготовки людей – активних і мислячих учасників історичної творчості, оскільки творчість вважається одним із невід’ємних атрибутів людини. Отже, розвиток відносин «людина – природа» – це вдосконалення самої людини, її творчих умінь. У такий спосіб природа і людина перебувають у складному взаємозв’язку, що являє собою два боки одного життєвого процесу.

Ключові слова: античність, Арістотель, філософія природи, натурфілософія, космоцентризм, буття, матерія, пізнання, гносеологія, епістемологія, мислення, свідомість, мораль, творчість.

Вступ та постановка проблеми. Тематика статті на сучасному етапі її дослідження розглядає філософський спадок Арістотеля щодо пізнання філософії природи в контексті її впливу на становлення європейської філософії, культури, науки. Вагомим підґрунтям для цього постали його гносеологічні погляди, тому що проблема гносеології посідала важливе місце у філософії Арістотеля. Він увів у філософію поняття «теорія пізнання» і назвав її «епістемологія». «Пізнання – це процес здобуття знань... пізнання досліджує загальні передумови пізнавального процесу, умови достовірності знання, критерії його істинності, форми та рівні пізнання тощо» [1, с. 74]. Витоки історії пізнання можна знайти у спадщині давньогрецьких філософів, які велику увагу надавали тому, щоб пояснити зміст та процес пізнання. У пізнанні природи вони одноголосно вбачали призначення і смисл життя людини. Згаданих проблем не оминав жоден філософ, а на ці загальні для всіх питання щодо пізнання, щодо першооснов світу вони давали неоднозначну відповідь. Так, наприклад, «Фалес, засновник такої філософії, каже, що це вода (а тому він проголошував, що і земля розташована на воді), імовірно, зробивши такий висновок зі спостереження, що їжа всіх істот є вологою, і саме тепло народжується з вологи та від неї залежить (а те, з чого все виникає, і є начало всього). Отже, ось чому він дійшов такої думки, а ще тому, що сім’я всіх речей має вологу природу, тоді як вода є началом природи вологих речей» [2]. Натомість інший філософ – Анаксагор заявляв, що начал безмежно багато, що майже всі гомемерії, точнісінько як вода і вогонь, виникають та руйнуються, тільки поєднуючись та роз’єднуючись і ніяк інакше. Вони не виникають і не знищуються, а натомість перебувають вічно [2].

Зв’язок людини з природою описав у своїх творах і Платон. Одним із його творів, де він викладає своє вчення про природу та описує виникнення Всесвіту, є діалог «Тімей». Платон пише: «Він улаштував розум у душі, а душу в тілі і таким чином побудував Всесвіт, маючи на увазі створити творіння найпрекрасніше і за природою своєю найкраще» [3]. Так він підходить до розуміння того, що природа – це втілення прекрасного, тому що вона створена й управляється Богом. Платон першим намагався показати новий, саме естетичний підхід до натурфілософії щодо походження природи і призначення всіх її елементів, згідно з чим творчість завжди спричинена засадами істини, добра, краси, їх синтезом – духовністю [4].

Арістотель у праці «Фізика» аналізує існування Розуму в природі, розглядаючи поняття «простір», «час», «рух», «безкінечність», «необхідність», «випадковість» та ін. «Оскільки природа є початок руху і змін, а предметом нашого дослідження є природа, то ніяк не можна залишати нез’ясованим, що таке рух, адже незнання руху необхідно тягне за собою незнання природи» [5]. Слід відзначити, що за часи епохи античності була зібрана велика кількість натурфілософських знань, які досліджували широке коло проблем, і саме Арістотель систематизував ці знання. Заразом його великою заслугою було створення понятійного апарату для вивчення філософії природи, а отже, для більш глибокого її розуміння.

Відповідно, на розвиток європейської філософії і культури Арістотель зробив такий вплив, як усі філософи античності разом узяті. Він створив і вдосконалив той стиль мислення, що пізніше одержав назву арістотелізму, який постійно домінував і дотепер домінує у європейській культурі, філософії та науці.

Метою статті виступає філософська рефлексія натурфілософії Арістотеля. Водночас філософія природи проявляється і як історична форма пізнання світу, і як сучасна філософська рефлексія щодо її значення у теперішньому людському бутті. Разом із тим досягнення Арістотеля в натурфілософії полягають у тому, що він систематизував та узагальнив уявлення про природу і спромігся закласти основи природничих наук, а також започаткував природознавство, без якого не можна собі уявити ні науку, ні філософію, ні європейську культуру взагалі.

Аналіз публікацій. Сучасні науковці, філософи все більше уваги приділяють філософському осмисленню поглядів із приводу трактування філософії природи епохи античності, зокрема в творчості Арістотеля. Дослідженням його філософської спадщини займалося не одне покоління філософів, істориків, науковців, серед них: Теофраст, Ф. Аквінський, Г. Гегель, Б. Рассел, А. Макінтайр, Г.-Г. Гадамер, А. Боннар, Б. Вілліамс, Ж.-П. Вернан, М. Нуссбаум та ін.

Серед українських філософів, які вивчали і дотепер вивчають творчий спадок Арістотеля: Й. Кононович-Горбацький, І. Гізель, Ф. Прокопович, М. Козачинський, Г. Драч, Г. Кониський, І. Бойченко, Є. Дулуман, В. Кондзьолка, В. Лубський, А. Синиця, Н. Хамітов, Л. Філіпович та ін. У результаті вивчення теоретичного матеріалу було розглянуто філософію природи Арістотеля та її значення для сьогодення. У сучасному просторі останніх досліджень і публікацій приваблюють увагу розробки про вміння і бажання зберігати природу, якій ми завдячуємо нашими життями, а тому її охорона і є основою для збереження людського буття в майбутньому, тож ці питання необхідно досліджувати.

Виклад основного матеріалу. В античному світі, зокрема у Арістотеля, наука і філософія вважалися найвищою формою людської діяльності, тобто найдосконалішою формою людської мови та людського пізнання. Зародження і розмаїття поглядів на пізнання варто розпочати із суджень перших грецьких мислителів, які були зосереджені на проблемах дослідження і розуміння природи. Ранні філософи майже єдиновірно вважали, що знання відображають і містять у собі дійсність та відповідають реальності. Сумніви у правдивості такого розуміння почали виникати пізніше, ідеологічно вони були нав'язані розбіжностями між філософами з приводу першооснов природи та стосовно кардинальних її атрибутів і реальності. Скажімо, філософ Парменід уважав, що основні сутності та реальності природи незмінні, сталі, а Геракліт казав, що вони знаходяться у постійному русі і зміні. Демокріт припускав, що першооснови – атоми і порожнеча – мають фрагментарну величину і рухаються в силу своїх власних особливостей. Водночас філософ Анаксагор учив, що першооснови природи – невизначені сутності і назвав їх «апейрон», які приводяться в рух нематеріальними силами. Однак історично першим творцем філософської гносеології слід визнати філософа Демокріта, твори про природу якого намагалися знищити його опоненти. «Вирішення цих завдань викликало серед софістів сумніви (скепсис) і готувало ґрунт до поширення в майбутньому філософського скептицизму. Опозиційні до софістів Демокріт, Сократ, Платон і Арістотель відстоювали силу розуму в пізнанні достовірної істини, всебічно аналізували можливості людського пізнання і тим самим поклали початок філософської теорії пізнання» [6, с. 59], яку згодом Арістотель нарік епістемологією.

Арістотель народився у 384 р. до н. е. у Фракії (територія сучасної Болгарії). Після прибуття в Афіни він учився в Академії Платона, але розійшовся в поглядах зі своїм

учителем, піддавши критиці теорію анамнезису Платона. Арістотель був переконаний, що в почуттях людини відображаються конкретні речі та явища, хоча справжню істину про них можна виразити лише в поняттях – безпосередніх продуктах не почуттів, а розуму. Тож він заснував свою філософську школу, що одержала назву Лікею (за назвою храму Аполлона Лікейського на околиці Афін), або школи перипатетиків. Проте філософія Арістотеля не обмежується рамками його школи. Вона мала велетенський вплив на всю теоретичну філософію Заходу – від Середньовіччя до наших днів [7, с. 59]. Вплив Арістотеля був настільки великий, що його називали «Філософом з великої літери», а під час цитування говорили: «Як сказав Філософ», що було найвищим визнанням його авторитету.

Пізнаючи природу і приймаючи вічність матерії, Арістотель уважав її інертним, пасивним елементом Всесвіту, яку в рух приводить форма. «А оскільки сутність природи подвійна: з одного боку, [вона виступає] як матерія, з іншого – як форма, вона ж мета, а заради мети існує решта, то вона [форма], і буде причиною «заради чогось»» [5]. Арістотель уважав, що люди пізнають оточуючі їх речі, які являють собою єдність застиглої матерії та активної форми. Речі ж під впливом активності форми постійно змінюються. Завдання полягає у тому, щоб досягнути у цій змінюваності сутність самої речі, тобто істину про неї. Саме форма розкриває сутність предмета і надає свідомості поняття про цей предмет. Знання мають справу лише з поняттями, які містять у собі істотні визначення предмета, і навпаки, якщо ми абстрагуємося від поняття, то з усього змісту самого предмета залишиться те, що вже в жодному смислі не може стати предметом знання. Арістотель істину розглядає як вищу форму буття природи, «...щоб показати, що від пізнання рухів, які спостерігаємо в речах, можна дійти взагалі до пізнання першоруху, тобто до того, від чого рух бере початок, а він сам є нерухомим... усе, що рухається, має причину руху в іншому, отже, таким чином, із необхідністю доходимо до якоїсь першої рушійної сили, що все приводить в рух, а сама є нерухомою та її ніщо не приводить в рух... бо, дійсно, все, що рухається, приводиться в рух іншим» [8]. Тут Арістотель доводить, що першоруху має вічну, нерухому, нематеріальну форму та чисту енергію, яка є кінцевою метою, джерелом руху та існуванням його у природі. Людина, яка намагається досягнути істину, наближається до досконалого буття природи, долаючи на цьому шляху багато труднощів, «тому якщо хтось має загальне пояснення, але не має досвіду, і пізнає загальне, не знаючи одиничного, що обіймається цим загальним, той часто помилятиметься... Окрім того, жодне з чуттів ми не вважаємо мудрістю, хоча саме вони є найважливішими для пізнання одиничного, але чуття не пояснюють причину жодного предмета, як-от чому вогонь є гарячим, а вказують лише, що він гарячий» [2]. Тут слушно сказати і те, що філософія – це і знання про істину. «Також правильно, що філософія називається знанням істини. Адже метою умоглядного знання є істина, а практичного = дія. Справді, практичні люди, навіть коли вони займаються спостереженнями, міркують не про вічне, а у зв'язку з чимось конкретним і насущним. Адже ми не знаємо істини, не знаючи причин. А в кожному окремому випадку істинним найбільшою мірою серед речей є те, завдяки чому також іншим речам властива певна якість із тією самою назвою (наприклад, вогонь найгарячіший, і він – причина тепла для інших речей). Отож і найістинніше – причина істинності подальшого. Тому начала вічно суцього з необхідністю завжди є найістиннішими, а бувають істинними лише іноді, і причиною їх буття не є щось інше, а натомість вони є причиною для іншого. Отже, наскільки кожна річ причетна буттю, настільки ж вона причетна істині» [2]. Насправді мета умоглядного знання – істина, а мета знання, що стосується діяльності – практика, яка активно впливає на світ природи.

Арістотель одним із перших чітко поставив філософське питання про співвідношення розуму і почуттів у процесі пізнання природи. Він ставив питання про те, на основі чого будується пізнання людини про світ природи, тобто на основі емпіричного досвіду чи в результаті розумової діяльності, тому що буття само по собі не виникає і не знищується, бо воно має змогу виникати з чогось. «Дослідження істини є водночас і складним, і легким. Справді, з одного боку, ніхто не в змозі досягнути істину цілком, проте з іншого – всі разом не обманюються. Кожен висловлює якісь судження про природу, і хоча поодиночки ми додаємо до істини мало або нічого, усе вкупі дає певну значну величину» [2]. Отже, відповіді на питання, що таке буття природи саме по собі і в дійсності, можна лише щодо суті його, а не властивості. «Отож слід навчати того, як сприймати кожний доказ, оскільки безглуздо водночас шукати знання і спосіб засвоєння знання, бо навіть одне з двох засвоїти нелегко. Математичної точності не потрібно вимагати в усьому, а лише там, де немає матерії. А тому цей спосіб не підходить для природи, адже, імовірно, вся природа є матеріальною. Отже, спочатку треба розглянути, що таке природа, адже так стане ясно і те, про що говорить наука про природу, і те, одна наука чи декілька вивчають причини й начала» [2]. Природа матеріальна і лише завдяки активності форми із субстанції матерії утворюються всі предмети, тобто має існувати форма усіх форм, яка і створює усю природу.

Арістотель, перейшовши від міфологічного до емпіричного та логічного вивчення філософії природи через спостереження і чотири причини суцього (матерія, форма, причина, мета), визначив природу як систему, що розвивається. «Чотири стихії разом утворюють без якісну сутність – матерію. Вогонь – це тепло, вода – вологість, повітря – холод, а земля – сухість; але і в повітрі знаходиться щось із останньої стихії... Потім іде повітря, потім вода і врешті земля – основа всього, знаходиться у центрі всього» [4]. Досліджуючи природу, Арістотель відділяє живу природу від неживої і вважає, що жива природа має три різновиди душі: «Рослинна душа, яка відповідає за функції харчування і розмноження, притаманна рослинам, чуттєва душа, притаманна тваринам, і прибавити до цих функцій відчуття, і розумна душа, притаманна лише людині, яка володіє функціями мислення і пізнання» [4]. Природа – це динамічна система, яка розвивається, де кожен її складник несе своє навантаження, яке є процесом реалізації її внутрішнього потенціалу.

Проблему щодо релігійного походження природи Арістотель не розглядав, проте не зміг остаточно позбавитися релігійного світогляду. Визнаючи вічність матерії, Арістотель уважав її інертним, пасивним елементом Всесвіту, у рух яку приводить форма. Формою усіх форм, першорухієм Всесвіту він визнавав Нерухомого Бога. «Далі, якщо існує матерія (адже вона є тим, що не виникає), то ще більше підстав уважати, що існує сутність, якою матерія стає у кожному окремому випадку, адже якщо не буде ні сутності, ні матерії, то не буде нічого взагалі. Проте оскільки це неможливо, то необхідно має існувати щось окрім цілого: кшталт і форма» [2]. Однак Арістотель під теологією розумів філософське вчення про найвищі проблеми: буття і сутності, початок і кінець тощо. Дані філософські абстракції самого високого гатунку Арістотель називав Богом. Тож він створив релігійну концепцію – деїзм.

У світоглядних питаннях Арістотель був досить послідовним, стояв на позиціях філософського мислення і розробив свою систему наук. «Однак Арістотель робить порівняно зі своїм учителем важливий крок: він першим в історії розподіляє філософію (науку) на окремі дисципліни. Кожна наукова дисципліна різниться власним предметом дослідження і специфічним дослідницьким підходом (методологією)» [9, с. 51]. Зокрема, Арістотель ділив філософію на теоретичну, практичну і творчу. Практична філософія спрямована на мораль як практичну діяльність і дає керівні ідеї для поведінки людини

у суспільстві. У творчих наук «джерело творчості знаходиться в тому, хто творить, а не в тому, що створюється. Такою творчістю є чи то мистецтво, чи то якась інша здібність. Отже, у науках про діяльність рух здійснюється не у виконаній справі, а скоріше в тих, хто її здійснює» [6, с. 70].

Теоретичні науки Арістотель ділить на «першу філософію», математику і фізику. «Існує стільки ж частин філософії, скільки видів сутностей, тому якась із них має бути першою і якась подальшою. Оскільки суще і єдине безпосередньо поділяються на роди, кожному з них відповідатиме одна наука. Тому філософ у цьому відношенні подібний до того, кого називають математиком; математика також має частини, і в ній є якась перша і друга наука та інші подальші» [2].

У центрі натурфілософських досліджень Арістотеля головною і за значенням, і за впливом на всю історію філософії природи була саме його «перша філософія», якій він присвятив близько чотирнадцяти книг, яку називали «Метафізика». Термін «метафізика» виник у першому столітті нашої ери, увів його в обіг учень філософа Андронік Родоський, який усі філософські твори Арістотеля розмістив останніми, після фізики, а тому і назвав їх «Метафізика», що дослівно означало «після фізики». Згодом цей термін ввійшов у новітню філософію і отримав досить широке вживання, щоправда, в абсолютно іншому значенні [10, с. 189].

Трактат «Метафізика» складається з 14 книг, які різняться за змістом і за тематикою. Багато актуальних думок і цінних досліджень для сучасних науковців можна віднайти у цьому трактаті, який містить учення про першопочатки і причини всього сущого. У ньому, по суті, подається метатеорія фізики (природознавства), яка включає і загальну теорію природи, і теорію пізнання. Там обговорюються найбільш загальні поняття, якими оперує наука: матерія і форма (з яких складаються всі речі), причини речей (матеріальна, формальна, діюча і кінцева), види рухів (тобто змін узагалі), елементи тощо [11]. Інші твори Арістотеля щодо питань філософії природи: «Фізика», «Про небо», «Про частини тварин», «Про душу» тощо, де він закладав основи екології, розглядаючи природу як цілісну систему зі своєю внутрішньою метою, яку назвав «ентелехія». Надзвичайно важливим є те, що його екологічні знання стали систематизованими і служили розвитку й чіткому викладу екологічної думки. Світ уже не залишається у спокої, його змінюють: наука вже не є без наслідків, вона тепер має такі результати, за які повинна нести відповідальність.

Із плином часу екологічні знання античності все далі й далі відходять від природи та її розуміння. Цьому також сприяв і процес урбанізації, який, своєю чергою, призвів до негативних тенденцій у зміні стану навколишнього середовища. Суспільство все менше зважало на природу і свою активність усе більше спрямовувало на власні потреби, зокрема у містобудуванні, будівництві рудників, водопроводів, що призводило до втрат природних територій, на яких розташовувалися поля, сади, виноградники. Інтенсивне будівництво негативно впливало на загальний вигляд природних ландшафтів. Окрім цього, такі зміни призводили до інших наслідків: до зміни трав'яного покриву, тваринного світу і клімату. Описаний антропогенез без поєднання людини з природою може лише поглиблювати цивілізаційні розломи і поставити людство перед загрозою його існування [4].

Не можна сказати, що негативні екологічні тенденції розвитку суспільства залишилися абсолютно непоміченими. У явній або прихованій формі вони отримали відображення як у повсякденній свідомості епохи, так і в творах багатьох відомих античних філософів. Усе це дало новий напрям в екологічних знаннях, що свідчив про руйнування в античному світогляді традиційного єднання людини й природи.

Еволюція екологічного знання античності свідчить про те, що на підставі первинних знань про довкілля античні філософи створили загальне вчення про природу: «Тож у питаннях пізнання природи думки античних філософів варті не більше, ніж кмітливості дітей для дорослих» [12, с. 80]. У відношеннях із природою людина намагалася зрозуміти сутність життя, його форми й умови існування. У цей період в екологічних знаннях було сформульовано космологічно цілісний підхід пізнання світобудови, закладено основи аналітичного методу й методу аналогій під час вивчення природи. Також відбулося відокремлення філософсько-екологічних знань від знань інших наук. Узагалі античні екологічні знання – це пошуки в природі, запитання і відповіді. А геній Арістотеля виявив себе не лише у пізнанні філософії природи, а й у всіх сферах духовного життя і не лише античності. «У 2016 р. виповнилося 2 400 років зі дня народження Арістотеля – геніального давньогрецького філософа і вченого, внесок якого у розвиток людської цивілізації неможливо переоцінити. Логіка, фізика, біологія, політологія, соціологія, правознавство, педагогіка, психологія, етика, естетика – ось неповний перелік наук, історія яких починається з праць Арістотеля. Він і філософію, яка була сукупністю багатьох вчень, перетворив на науку – систему знань про природу, суспільство і пізнання, що ґрунтується і розвивається на єдиних принципах. Власне, саме він сформулював і застосовував у своїх роботах ті принципи, якими наука відрізняється від ремесла, мистецтва чи релігії» [11]. Екологічні знання пізніх античних філософів провідною ідеєю вважали можливість досягнення блага, живучи в злагоді з природою і за законами природи, лише таке життя є гідним поваги. «Арістотель починає іншу науково-філософську традицію, доброзичливу і чуйну до інтересів живих істот» [14, с. 45]. Отже, природа у Арістотеля отримує самоцінність, а тому її збереження і є основою для збереження людського буття в майбутньому. Головним у методології філософії природи Арістотеля є те, що природа з об'єкта діяльності перетворюється на носія найвищої цінності – цінності життя.

Висновки. У статті увагу авторів зосереджено на пізнанні основних ідей філософії природи Арістотеля, які носять системний характер: «Пізнати річ, предмет означало насамперед пізнати їхню форму... поняття будь-якої речі охоплює ті її властивості та ознаки, що виражені в дефініції. Остання ж, як відомо, завжди виражає лише сутнісне, головне, визначальне, спільне багатьом речам і предметам, тобто їхню форму» [10, с. 195–196]. Знання про природу виступають сукупністю рухомих та живих тіл, заснованих на ієрархії форми над матерією.

Заслуги Арістотеля у філософії природи полягають у створенні першої наукової картини світу. Він обґрунтував кулястість Землі, пояснив природні явища як фізичні процеси. У природі кожна річ має свою мету, тобто ентелехію, яка спрямовує її розвиток. Арістотель також класифікував і виокремив шість видів руху: виникнення, знищення, зміна, збільшення, зменшення та переміщення. «Арістотель являє собою найбагатше джерело знань; він спеціально й ґрунтовно вивчав древніх філософів і, головним чином, на початку своєї «Метафізики», так само як багаторазово також і в інших своїх творах, він говорить про них в історичній послідовності; він настільки ж філософічний, як і вчений, і ми можемо на нього покластися», – пише Г. Гегель у роботі «Лекції з історії філософії» [13].

Слід зауважити, що більше ніж за тисячу років еволюції натурфілософського знання античності свідчать про те, що на підставі первинних знань про довкілля Арістотель створив загальне вчення про природу, що дало початок природознавству, а також раціоналістичному типу світогляду, а це заклало фундамент для багатьох наук: біології, екології та інших природничих галузей знань, спостерігаючи та описуючи дійсну природу. У відношеннях

«людина – природа» намагався зрозуміти сутність життя, його форми й умови існування з наукового погляду.

У період античності було сформульовано космологічно-цілісний підхід до пізнання світобудови, закладено основи аналітичного методу й методу аналогій під час вивчення філософії природи. Неоціненне філософське та епістемологічне значення в історії розвитку філософії природи має створення Арістотелем категорій філософського мислення. Підводячи підсумок розвитку філософії свого часу, Арістотель уперше систематизував філософські категорії, десять з яких виголосив основними і необхідними для будь-якої філософської думки.

Прогрес для Арістотеля був можливий саме в науках, пізнання яких ґрунтується виключно на чуттєво здобутих емпіричних даних та на раціональному висновку. Адже прогрес – це специфічна форма пізнання чи науки, які мисляться за типологією природничих наук, під час вивчення яких досвід та розум є єдиним джерелом істини.

Новизна дослідження полягає у філософській рефлексії натурфілософії Арістотеля, яке проходить через призму часу, адже пізнання повинне безперервно збільшуватися. Тут недоречно посилання на традицію як на авторитет для нових знань. Природа розкриває свої таємниці лише у плині часу і через тривалі експериментальні дослідження. Хоча природа завжди лишається тією ж самою, щоразу вона в різні часи і різними філософами пізнається по-різному.

Узагалі антична натурфілософія – це пошуки в природі, це творча діяльність людини, яка сприяла розвитку людської особистості, людської культури, а найголовніше – гармонії з природою. Розвиток відносин «людина – природа» – це вдосконалення самої людини, її творчих здібностей. Міра цього вдосконалення визначає розуміння людством ступеня своєї відповідальності, що є найвищим елементом творчої доцільності в людській діяльності й у тому, щоб цьому процесу надати гуманістичного спрямування.

Список використаної літератури

1. Синиця А. Філософія : навчально-методичний посібник. Львів : ЛДУФК, 2014. 180 с.
2. Арістотель. Метафізика. <https://readukrainianbooks.com/844-metafizika-aristotel.html#part1> (станом на 07.02.2026).
3. Платон. Тімей. <http://psylib.org.ua/books/plato01/27timei.htm> (станом на 07.02.2026).
4. Анацька Н.В. Екологічна освіта: знання і життєво-ціннісні орієнтації сучасної людини : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10. Київ, 2016. 220 с.
5. Арістотель. Фізика. <https://readli.net/chitat-online/?b=228787&pg=2> (станом на 07.02.2026).
6. Дулуман Є.К., Анацька Н.В. Філософія : курс лекцій. Київ : НТУУ «КПІ», 2013. 236 с.
7. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж: Вступ до філософської антропології як мета антропології : навчальний посібник зі словником. 4-е вид., перероб. та доп. Київ : Центр навчальної літератури, 2016. 396 с.
8. Прокопович Ф. Філософські твори. Том II. Натурфілософія. Частина I. Книжка V. <http://litopys.org.ua/proros/proc209.htm> (станом на 07.02.2026).
9. Баумейстер А. Вступ до філософських студій, або Інтелектуальні подорожі до країни філософії : науковий посібник. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 238 с.
10. Кондзьолка В. Нариси історії античної філософії : підручник. Львів : Університет ім. І. Франка, 1993. 260 с.
11. Арістотель – творець філософських першооснов науки. <https://kpi.ua/aristotle> (станом на 07.02.2026).

12. Етика майбутнього : збірник статей / за ред. Т. Майєра і С. Міллер ; пер. з нім. Київ : Основні цінності, 2003. 262 с.
13. Гегель Г.В.Ф. Лекції з історії філософії. Книга 1. https://royallib.com/read/gegel_georg_vilgelm_fridrih/lektcii_po_istorii_filosofii_kniga_pervaya.html#0 (станом на 07.02.2026).
14. Філософські проблеми відношення людини до природи : навчальний посібник. Вінниця : ВНАУ, 2017. 140 с.

A CREATIVE APPROACH TO ARISTOTLE'S LEGACY IN RELATION OF LEARNING THE PHILOSOPHY OF NATURE

Nataliia Anatska

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Faculty of Sociology and Law, Department of Philosophy,
37, Prosp. Beresteysky, Kyiv, Ukraine, 03056
<https://orcid.org/0000-0003-3958-4093>*

Iryna Kravchenko

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Faculty of Sociology and Law, Department of Philosophy,
37, Prosp. Beresteysky, Kyiv, Ukraine, 03056
<https://orcid.org/0000-0002-2582-444X>*

Nataliia Franco

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Faculty of Sociology and Law, Department of Philosophy,
37, Prosp. Beresteysky, Kyiv, Ukraine, 03056
<https://orcid.org/0000-0002-1145-7220>*

The presented research highlights Aristotle's philosophical legacy regarding the understanding of the philosophy of nature and its influence on the formation of European philosophy, culture, and science. After all, the development of the «man – nature» relationship is responsible for the improvement of man himself and his creative abilities.

It should be noted that the practice of everyday life enriched people's knowledge of nature, which in the early stages was quite spontaneous, but over time was gradually enriched by practical experience. However, the originality of the natural philosophy of ancient was that it was based on the cosmological idea of the harmony of man and nature – «microcosm» and «macrocosm». Aristotle described such a connection between man and nature in his works.

It should be noted that over the two centuries of antiquity, a large amount of natural philosophical knowledge was collected, which explored a wide range of problems. Aristotle systematized this knowledge, and therefore his creative heritage covers many branches of knowledge. Aristotle's great merit was the creation of a conceptual apparatus for the study of philosophy, and therefore, for its deep knowledge and understanding. Therefore, we approach the study of Aristotle's creative heritage from the standpoint of modern understanding.

It is concluded that Aristotle defines nature as the beginning of movement and thus initiates natural science, forming a new direction in natural philosophy. Aristotle's philosophy of nature regarding the study of the process of the emergence of the cosmos – cosmology – is explained by the mixing of five elements –

water, earth, fire, air, ether. His teaching that the Earth is at the center of the Universe, around which spheres are located, has been recognized for many centuries, and clear knowledge about the geocentric structure of the Universe has been established in European science.

As a result of the presented research, it was determined that it is extremely important that Aristotle's knowledge of nature became systematized and for two millennia served the development and creative presentation of the philosophy of nature. However, the progressive development of modern society, its social life depends on the level of general culture, moral qualities and most of all – on the general educational training of people – active and thinking participants in historical creativity, since creativity is considered one of the essential attributes of a person. Therefore, the development of the relationship «man – nature» is the improvement of the person himself, his creative abilities. Thus, nature and man are in a complex relationship, which represents two sides of one life process.

Key words: antiquity, Aristotle, philosophy of nature, natural philosophy, cosmocentrism, being, matter, cognition, epistemology, thinking, consciousness, morality, creativity.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026